

Abstract

RhetoricaScandinavica, ISBN 1397-0534

No 46, 2008, pp. 36--55

Publisher: Retorikförlaget AB

Author Brigitte Mral, Örebro University.

Title ”We Germans know what solidarity may accomplish’ – The Tsunami crisis as an epideictic situation” [Tsunamikrisen som epideiktisk situation].

Abstract The tsunami disaster of Christmas 2004 struck without warning and many countries were faced with totally unforeseen problems. One of these was how the citizens in the tourists’ home countries should be informed and how the political leaders should act in order to create as much trust as possible for the crisis management and for the actions taken in response to the catastrophe. This task was, as known, dealt with in different ways in the countries that were affected and among others Sweden received extensive critic for failure to act and for lacking in communicative ability. In this study one of the positive examples shall be in focus, more precisely the German government’s communicative actions taken the days after the catastrophe.

Keywords Tsunami crisis, crisis communication, epideictic rhetoric, the rhetorical situation, doxa.

*Brigitte Mral är professor i retorik vid Örebro Universitet.
E-post: brigitte.mral@oru.se*

Brigitte Mral:

“Gerade wir Deutschen wissen, was Solidarität vermag”

Tsunamikrisen som epideiktisk situation

Tsunamikatastrofen julen 2004 drabbade utan förvarning och ställde många länder inför helt oförutsedda problem. Ett av dessa var hur befolkningarna i turisternas hemländer skulle informeras och hur de politiskt ansvariga skulle agera för att skapa största möjliga tillit till ledningen och till katastrofinsatserna. Denna uppgift hanterades som bekant på olika sätt i de berörda länderna och där bl.a. Sverige fick mycket kritik för handfallenhet och bristande kommunikativ förmåga. I den föreliggande studien ska ett av de positiva exemplen belysas, närmare bestämt den tyska regeringens kommunikativa agerande dagarna efter katastrofen.

Varje krissituation är också en retorisk situation, ett läge där krishanterarna behöver hitta diskursiva strategier för att ge trovärdig information om det som händer eller har hänt och övertyga de berörda eller hela befolkningar om att lita på ledningens åtgärder samt agera på ett adekvat och rationellt sätt. En krissituation är kort sagt, och för att citera Robert L. Heath: ”The time to speak”.¹

Här ska diskuteras vilken slags retorisk situation en krissituation kan utvecklas till. Varje kris innebär speciella kommunikativa villkor och ställer extraordinära krav på kommunikatörerna. Det som publiken, de drabbade eller den berörda

1 Robert L. Heath, “Crisis Response: The Time to Speak”, i: Dan P. Millar & Robert L. Heath (red.), *Responding to Crisis. A Rhetorical Approach to Crisis Communication* (Mahwah, N.J., London: Lawrence Erlbaum, 2004): 149.

befolkningen i stort kräver är oftast en kombination av information och beslutsfattande, men också, och då speciellt i katastrofsammanhang som tsunamin, en kommunikation som syftar till att ge trygghet och tillit. Det har diskuterats om krisretorik utgör en speciell retorisk genre, skild från eller i kombination av de klassiska politiska, juridiska eller epideiktiska formerna.² Denna studie utgår ifrån att en kris-situation är en process som kräver olika retoriska attityder i olika lägen, där det ibland krävs politiska överväganden, ibland rättfärdiganden och försvar och ibland ett ceremoniellt, epideiktiskt agerande. Just den senare aspekten ska här ägnas speciell uppmärksamhet. Krissituationens krav på gemenskapsskapande, värderestaurerande åtgärder har hittills inte diskuterats närmare inom den numera omfattande teoribildningen på området kriskommunikation. Den klassiska föreställningen om retorikens demonstrativa funktioner ger nya infallsvinklar på de krav på diskursiv respons som en kris ställer.

Genus demonstrativum, den epideiktiska retoriken

De tre grundformer av tal som Aristoteles anger, det politiska, juridiska och ceremoniella, har var och en sina speciella genrekra. *Genus demonstrativum* (på grekiska *genos epideiktikon*) handlar om att lovorda eller klandra. Denna genre är orienterad mot nutiden, syftar på det tillstånd, den grupp eller individ som ska hyllas, firas respektive sörjas eller, mera sällan, klandras, här och nu.³ Aristoteles nämner i sin beskrivning av de olika genrerna mest det som respektive tal ska innehålla i former av topiker och stil. Men ur detta kan man dra slutsatser om de olika genrernas funktion och situationsbundenhet. När det gäller genus demonstrativum kan man säga att den används i situationer som är präglade av en strävan efter gemenskap. Den handlar om att peka ut (*demonstrare*) gemensamma värden, dygder för att stärka kollektivets sammanhållning. Det har diskuterats om genren överhuvudtaget är retorisk, eftersom det till synes inte innehåller argumentation och har oklara persuasiva syften. Men som t.ex. Perelman och Olbrechts-Tyteca menar är syftet med den demonstrativa genren att öka anslutningen till särskilda värden. Eftersom all argumentation syftar till att skapa medhåll så menar de att epideiktiken är argumentativ såtillvida att den ökar medhåll till särskilda gemensamma ideal: ”The speaker tries to establish a sense of communion centered around particular values recognized by the audience”⁴ men det kan också, som Jasinski skriver, handla om ”to reveal or disclose something – to bring new truths into the open”⁵

Epideiktiken omfattar en rad olika former av tal beroende på respektive situation: bröllop, begravningar, installationer, minnes- och andra ceremonier etc. Enligt Condit syftar den epideiktiska ”familjen” till att ”generate, sustain, or modify a com-

2 Dow, Bonnie J., ”The function of Epideictic and Deliberative Strategies in Presidential Crisis Rhetoric”, *Western Journal of Speech Communication*, 53 (1989)

3 *Retoriken* 1358b-1359a.

4 Chaïm Perelman & Lucy Olbrechts-Tyteca, *The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation* (London: University of Notre Dame Press, 1971): 51.

5 James Jasinski. *Sourcebook on Rhetoric: Key Concepts in Contemporary Rhetorical Studies*, (Thousand Oaks, California; London: Sage Publications, 2001): 211.

munities existence”⁶ Jasinski menar att epideiktisk diskurs avser att motverka en samhälleligt sett ständigt pågående process av entropi, d.v.s. den process som leder till att gemenskaper disintegreras eller degenererar över tid. ”Epideictic discourse helps communities to overcome the natural process of degeneration and decay”⁷ Man skulle kunna säga att epideiktisk retorik är ägnad att bearbeta osäkerheter och kriser, både privata och samhälleliga. Den är ett led i att återupprätta gemensamma värderingar i en tid då dessa är hotade eller satta på prov. Värderingar handlar om ett samhälles *doxa*, de trosföreställningar, åsikter, fördomar etc. som omfattas av en viss grupp eller som bildar den gemensamma basen för en hel nation. Doxa är ett kollektivt begrepp som samtidigt har stor betydelse för den enskilde individens världsbild. Doxa kan även omfatta fördomar och försanthållanden och är starkt kulturellt och historiskt bundet.⁸ Det är ett vagt och komplicerat begrepp men träffar en kärna i all mänsklig kunskap, nämligen att det vi tror om världen, det vi antar vara sant samtidigt ständigt är stätt i förändring. Olika kulturer har sin doxa, sina sedvänjor, värderingar och gemensamma övertygelser, men det har också varje tid och varje land.

En central del i en grupps eller ett samhälles doxa är föreställningar om etiska värden och mänskliga dygder. Den epideiktiska talgenren, syftar till att understryka just dygder. Det handlar om ”det goda”, det samhälleligt önskvärda som ska lovordas och som gemenskapen ska samlas kring. Aristoteles nämner som önskvärda dygder: rättvisa (*dikaiosyné*), manlig tapperhet (*andreia*), självkontroll (*sophrosyné*), generositet (*eleutheriothés*), storsinhet (*megalopsychia*), storslagenhet (*megaloprepeia*) och klokhet (*phronésis*).⁹ Det handlar således om det vackra i människokarakteren och om det man gör för fosterlandet utan egennytta, allt vi gör för andra, kort sagt oegennytta. Dessa dygder kan sägas gälla i stort sett ända till våra dagar, medan andra, som Aristoteles anför, är klart tidsbundna till ett patriarkalt och i huvudsak agonistiskt, kampinriktat samhälle (”manlig tapperhet”), som att det bedömdes som vackrare att hämnas sina fiender än att försonas. Av detta kan man dra slutsatsen att det finns både ”eviga” dygder och tidsbundna, vilket betyder att man även i en analys av samtida epideiktik bör kunna kartlägga tidsspecifika dygder.

En krissituation kräver speciella dygder av dem som agerar i ledande ställning. För en framgångsrik kriskommunikation gäller det att skapa en medvetenhet om varje samhälles dygdeförväntningar, för att använda ett ålderdomligt begrepp som dock träffar kärnan i förhållandet mellan krisledarskap och medborgarna.

Den epideiktiska situationen

Lloyd F. Bitzer relaterade teorin om den retoriska situationen inte explicit till de oli-

6 Celeste Michele Condit, “The Functions of Epideictic: The Boston Massacre Orations as Exemplar”, i: *Communication Quarterly* 33 (1985): 291.

7 Jasinski, *Sourcebook on Rhetoric*: 212.

8 Om begreppet *doxa* och *doxologi* se Mats Rosengren, *Doxologi. En essä om kunskap*, (Åstorp: Retorikförlaget Rhetor, 2002)

9 *Retoriken* 1366b.

ka talgenrerna. Hans resonemang kring situationer låter sig emellertid med fördel fördjupas genom den klassiska indelningen. Genrerna är givetvis inte tydligt skilda från varandra, men uppdelningen hjälper att förstå det specifika i en retorisk diskurs, inte minst när det gäller kriskommunikation.

Det ter sig enkelt att i anknytning till de tre genrerna tala om en deliberativ retorisk situation, där det gäller att överväga om framtida aktioner, där *exigence*, d.v.s. problemet, ofullständigheten ligger i att fatta beslut i frågor där det finns olika uppfattningar om t.ex. samhällets bästa. Publiken eller deltagarna i situationen är de som kan fatta dessa beslut eller som kan stödja besluten i form av opinionsyttringar eller valagerande. De begränsande omständigheterna, *constraints*, kan vara allt från motståndarens argument över uppenbara fakta till kognitiva faktorer som kunskaper, värdefrågor etc.

Definitionen av en juridisk situation, där det gäller att anklaga eller försvara är närmast ännu enklare, eftersom problemen, publiken och begränsade omständigheter är mycket tydliga och närmast lagstadgade.

På samma sätt bör det vara möjligt att urskilja epideiktiska situationer som handlar om mer eller mindre ceremoniella tillfällen som kräver speciella former av diskursiv respons. Jasinski tar upp frågan om den retoriska situationen när det gäller epideiktiken speciellt med avseende på Bitzers första definitionskategori: *exigence*. Bitzer definierar begreppet på följande sätt: "any exigence is an imperfection marked by urgency; it is a defect, an obstacle, something waiting to be done, a thing which is other than it should be"¹⁰. Jasinski menar att det när det gäller den epideiktiska situationen är frågan om "communal exigencies" och delar in dem i fyra typer: För det första gäller värderingar. Ett samhälle upplever ett problem när kollektiva värden är hotade, exempelvis i form av extrema rörelser. Eller att vissa grupper ser substantiella hot mot moraliska principer, familjeideal, religiösa värden. I sådana lägen föreligger en nödvändighet att bekräfta grundläggande gemensamma normer: "reaffirmation of core values", som ofta sker i form av definitioner eller omdefinitioner. För det andra kan samhällen uppleva oroliga tider genom politiska eller etniska motsättningar, naturkatastrofer, ekonomiska kriser etc. I sådana lägen krävs ett kollektivt meningsskapande "meaning and understanding". Detta blir särskilt tydligt i tider där gamla världsbilder och ideologier ifrågasätts och framkallar responser i form av antingen förnekanden eller rekonstruktion, konstruktion av nya världsbilder, men också letande efter syndabockar. "In some cases, members of the community might be identified and held responsible for a problematic event. Epideictic discourse reaffirming the worldview then merges with the process of scapegoating."¹¹

För det tredje kan gruppens eller nationens egen *identitet* rubbas, exempelvis när *självbilden* ifrågasätts, när man t.ex. får konfrontera en situation där man utifrån inte längre ses som det goda, solidariska, rättvisa samhälle som man identifierar sig med. När en nations självbild är hotad eller ifrågasatt kan en epideiktisk diskurs

10 Lloyd F Bitzer. "The Rhetorical Situation", i: Lucaites, Condit, Caudill (red.), *Contemporary Rhetorical Theory: A Reader* (New York: Guilford Press, 2006): 220.

11 Jasinski, *Sourcebook on Rhetoric*: 212.

vara avsedd till att återställa tron på de egna dygderna. Retoriken efter 11 september ger många exempel på den sortens epideiktik, både verbalt och visuellt.¹² För det fjärde handlar det i tider av kris om återställande av auktoriteter och hierarkier: ”during periods of flux, social authority is destabilized and it is not clear whose words should command the most respect /.../ Through epideictic discourse, a community learns who to listen to, who to respect, who to look up to as role models, and who to imitate.”¹³

Samtliga dessa fyra problem: hotade värderingar, världsbilder, identiteter och auktoriteter, är givetvis direkt relevanta för ett resonemang kring kommunikativa strategier i krissituationer och kan utökas med fler faktorer beroende på krisens karaktär. Som Jasinski själv invänder så är typologin inte uttömmande, andra faktorer kan tillkomma i konkreta situationer. Inte heller är kategorierna ömsesidigt uteslutande. Däremot menar han att vad typologin tillför är att specificera epideiktikens gemenskapsskapande funktion.

Bitzers första kategori, *exigence*, kan således, i kombination med en funktionell syn på epideiktisk diskurs, ge en teoretisk ram för djupare förståelse av epideiktiska element i kriskommunikationen. När det gäller tsunamisituationen stod inte direkt några gemensamma värderingar på spel, däremot fanns behov av att bekräfta den gemensamma värdegrunden och grundläggande gemensamma normer. Det gällde också att fånga upp människors känsla av maktlöshet och hjälplöshet och deras behov av tröst och trygghet. Uppgiften var att samla nationen och visa tydligt definierad auktoritet, att underlätta ett gemensamt meningsskapande. Det har riktats kritik mot Bitzers *exigence*-begrepp för att vara alltför deterministiskt och inte ta hänsyn till aktörernas ansvar och möjligheter att tolka, skapa och definiera retoriska situationer.¹⁴ Givetvis handlar även ett krisläge om att aktörerna aktivt ingriper diskursivt och ger mening åt skeendet. Inte minst i tsunamifallet ser man mycket olika responser till utmaningen att definiera och hantera situationen. Ändå är *exigence*-tanken ett bra stöd för att reflektera på hur situation, förväntningar, genre och kultur samspekar i en kris.

Även Bitzers andra situativa element, frågan om publik(erna) har stor förklaringspotential om vad som försiggår och hur olika aktörer hanterar en krissituation. Det är alltså frågan om vilken grupp av människor krisledningen vänder sig till, vem som har störst behov av trygghet och som går att påverka. Vem är den ”epideiktiska” publiken? Vilka är mottagliga för värdebekräftande budskap, vilka kräver ett gemenskapsskapande kommunikativt agerande och vad är målet med ledningens kommunikativa agerande?

Självklart handlar det i en krissituation inte om kommunikation mellan en enda sändare och en enda publik utan om ett komplext samspel mellan politiker, myndigheter, medier och olika medborgargrupper. Det rör sig om multipla publik, dels som målgrupper men också som retoriska aktörer via insändare, chattsidor och

12 Se t.ex. Jens E. Kjeldsen, ”11 septembers visuelle retorik”, i: *Rhetorica Scandinavica* 29/30 (2004): 50-69

13 Jasinski, *Sourcebook on Rhetoric*: 213.

14 Se t.ex. Richard E. Vatz. ”The Myth of the Rhetorical Situation”, i: *Philosophy and Rhetoric*, vol 6 (1973).

bloggar. Winni Johansen och Finn Frandsen talar, utifrån ett PR- och managementperspektiv, om en ”retorisk arena”, för att begreppsliggöra det komplicerade nät av interaktioner på olika kommunikationsnivåer mellan flera sändare och diverse publik. ¹⁵

När det gäller tsunamin var målgrupperna för de kommunikativa insatserna från politikerna och myndigheters håll hela de nationella befolkningarna men speciellt naturligtvis de drabbade familjerna, hjälparbetarna samt medierna och i viss mån en internationell mediekår. Flertalet av mottagarna var inte personligt involverade men ändå i ett tillstånd av chock och sorg, och kände ett behov av att förstå omfattningen av händelsen, dess betydelse för den nationella säkerheten och vad som skulle kunna göras för att hjälpa de drabbade. Publiken var således heterogent sammansatt. Även om det hölls direkta tal och informationsinsatser till befolkningen var ändå medierna den faktor som hade största tolkningspotentialen. Krisledningarna kan alltid utgå ifrån att medier är principiellt skeptiskt inställda till politikerna och tjänstemäns agerande, och gärna förstärker ett eventuellt negativt intryck. Därmed påverkas befolkningens tillit eller brist på tillit. Det är lätt hänt att medierapporteringen startar en negativ spiral där skandaljournalistiken lägger fokus på aspekter som undergräver den tilltro till myndigheters agerande som är central för krishanteringen på både kort och lång sikt. Att få medierna att rapportera positivt om krisinsatser och starta en positiv spiral är därför ett av kriskommunikationens huvudsyften.

Bitzers tredje och mest komplexa kategori, *constraints*, är också den mest komplicerade i krissammanhang. Han ger följande innehåll till begreppet:

Every rhetorical situation contains a set of constraints made up of persons, events, objects, and relations which are parts of the situation because they have the power to constrain decision and action needed to modify the exigence. Standard sources of constraint include beliefs, attitudes, documents, facts, traditions, images, interests, motives and the like; and when the orator enters the situation, his discourse not only harnesses constraints given by the situation but provides additional important constraints — for example his personal character, his logical proofs, and his style. ¹⁶

Därmed konfronteras talaren med både yttre och inre constraints, d.v.s. tvingande omständigheter eller restriktioner. Med en vidareutveckling av Bitzers tankar med syfte på krissituationer kan man säga att de yttre restriktionerna refererar till den faktiska situationens krav och publikens predisposition, för det första i form av den fysiska omgivningen, närheten eller avståndet till publiken, för det andra det man skulle kunna sammanfatta som *kairos*, att hitta det rätta ögonblicket och genomföra den kommunikativa handlingen med energi och målmedvetenhet. För det tredje sätts gränser för det som låter sig sägas av tillgängliga fakta och önskvärd eller icke önskvärd öppenhet. För det fjärde hör till de yttre restriktionerna publikens behov,

15 Winni Johansen og Finn Frandsen, *Krisekommunikation. Når virksomhedens image og omdømme er truet* (Frederiksberg: Forlaget Samfundslitteratur 2007): kap. 5.3.

16 Bitzer, "The Rhetorical Situation": 222.

trosföreställningar, attityder, intressen, motiv och värderingar, allt det som kan sammanfattas som *doxa*. En bedömning av constraints i krissituationer är givetvis en komplex uppgift som, i varje fall när det gäller externa faktorer har mycket att göra med kognitiva aspekter som inte är statiska utan i hög utsträckning är av processkaraktär.

Jag vill nu testa några av dessa teoretiska utgångspunkter på en helt konkret ”epideiktisk” krissituation, nämligen en del av det kommunikativa agerandet i Tyskland direkt efter tsunamikatastrofen. Källor för denna studie är dels direkta uttalanden och tal, dels mediernas kommentarer i anslutning till de talrika presskonferenserna. Detta är dock inte en medianalys utan journalisternas kommentarer tas på orden som uttryck för kollektiva uppfattningar om händelserna. Journalister kan sägas formulera ett lands doxologiska föreställningar. Doxa är inget fastskrivet utan en föränderlig kunskaps- och åsiktsnivå, olika för olika grupper i samhället men också överlappande. Doxa är det som inte ifrågasätts, som bildar en självklar gemensam värdegrund. Nu finns det ju många ”doxor” i samhället, liksom det finns medier och journalister i många åsiktsmässiga kulörer. Ändå är varje journalist inbäddad i kollektiva tankeformer, som visserligen, i ett demokratiskt samhälle, ofta står i opposition mot varandra men som likväl är gemensamma för respektive kollektiv. Även en kolumnist uttalar sig inte (enbart) som privatperson utan ger uttryck för åsikter, fördomar, bedömningar som han/hon tror sig hitta genklang för om inte hos hela befolkningen så dock hos en stor del av läsarkretsen. Givet att tidningar ska säljas och program behöver lyssnar-/tittarsiffror har varje journalist i uppgift att formulera och definiera åsikter och företeelser som finner medhåll hos läsarna/lyssnarna, som väcker genklang och bekräftelse och som skapar identifikation. Därmed kan journalistiska texter tas som uttryck för doxologiska föreställningar, för värderingar som delas i ett samhälle, för de dygder som hyllas av vissa grupper eller, när det gäller nationella angelägenheter, även av befolkningen i stort.

De medietexter som här ligger till grund för en diskussion av situationens krav och krishanteringens strategier härstammar från källor med olika politiska kulörer för att kunna extrahera det som bedömdes som de för flertalet gemensamma förväntningar på politiker och tjänstemän.

Tsunamihantering i Tyskland

Bakgrund

Den självklara utgångspunkten för att bedöma kriskommunikation är kunskap om kontexten, och då inte bara om katastrofen och den konkreta krishanteringen i sig, utan också om själva krisberedskapsläget generellt, den operativa nivån i hanteringen. I Tyskland var de strukturella förutsättningarna för ett adekvat agerande i en krissituation mycket goda. Sedan 1999 finns på utrikesdepartementet ett permanent ”Krisenreaktionszentrum” med tydlig organisationsstruktur. Centret omfattar

en grupp erfarna frivilliga som kan kallas in vid behov och svara på frågor från allmänheten. De har till sitt förfogande 180 inkommande telefonlinjer och 30 datorer. Centret är samtidigt kommunikationspartner för nödlägen i utlandet som inträffar utanför ambassadernas kontorstider genom ett centralt nödropsnummer för tyskar i utlandet. Varje ambassad skriver en gång om året en krisplan med kontaktnummer till sjukhus, läkare och polis. Kriscentret garanterar att departementet kan nås 24 timmar om dygnet och förser ledningen kontinuerligt med information.¹⁷ Den aktuella dagen, söndagen den 26 december 2004, informerades krisledningsgruppen om katastrofen kl 5.30; utrikesministern informerades 9.15; 9.20 öppnades callcentret. Kl 10 etablerades krisgruppen och vid lunch gick utrikesministern ut med ett meddelande.¹⁸

Förutsättningarna för ett snabbt agerande var därmed givna och utnyttjades, en snabbhet som från början torde ha gett intryck av effektivitet och professionalitet. Redan på söndagen sändes flygplan till Thailand, Maldiverna och Sri Lanka. Det etablerades krisgrupper i Berlin och på ambassaderna i de berörda länderna. En hotline inrättades.

Själva organisationen vare sig ifrågasattes eller ens diskuterades i medierna. Det som däremot var föremål för granskning och kommentarer är just det kommunikativa agerandet, där ledningen etablerade sin trovärdighet. Den 29/12 rapporterar *Süddeutsche Zeitung* (SZ) att det tisdag kväll hade skickats 3 lasarettflygplan till Phuket. Man citerar utrikesminister Fischer: ”Vi ska försöka att få hem alla, även de dödade”. Han meddelar också att kanslern på onsdagen skulle avbryta sin semester. Tidningen kommenterar: ”Utrikesministern visade sig djupt berörd av katastrofens omfattning. Han betecknar det som en mänsklig tragedi av ett slag som han personligen aldrig tidigare hade upplevt”. Man rapporterar också att Schröder uppmanade tyskarna att ge pengar till hjälporganisationerna istället för att spendera dem på nyårsraketer.

Fischer och Schröder visar således personligt engagemang och tar därmed upp en känsla som delades av de flesta. De appellerar också till ett kollektivt samvete genom att uppmana till att avstå från onödigt lyx till förmån för de lidande. Nationella aspekter vävs alltså hela tiden ihop med frågor om internationell solidaritet. Både förbunds-president Horst Köhler och kansler Gerhard Schröder sände kondoleanstelegram till de drabbade ländernas regeringar. I ett telegram uttalar sig Köhler ”djupt berörd” å samtliga tyskars vägnar. Schröder å sin sida skriver: ”Jag kan försäkra er att Tyskland i denna svåra tid står vid de lidande människornas sida”. Samma dag görs också en lista över givarkonton.¹⁹ De offentliga reaktionerna var således från början inriktade på att (bredvid hjälpen till de egna medborgarna) kondolera internationellt och visa solidaritet med drabbade i andra länder.

I en ledarkommentar samma dag i SZ visas stor uppskattning av regeringens agerande:

17 www.auswaertiges-amt.de/diplo/de/AAmt/Dienste/Krisenreaktionszentrum.html

18 *Sverige och tsunamin. Katastrofkommissionens rapport*. SOU 2005:104, s.177.

19 *Süddeutsche Zeitung* 27/12. Samtliga tyska citat är översatta av författaren.

Regeringen har till en början gjort det som var rätt. När hjälp var nödvändig så gavs det hjälp. Regeringen har på ett oyråkratiskt sätt tillhandahållit medel för att i någon mån lindra eländet i nödområdena vid Indiska oceanen. /.../ En regerings uppgift är i första hand att garantera landets och medborgarnas säkerhet. I det globala resandets och terrorns tidsålder kan och måste detta även gälla utanför gränserna. Hade kanslern stannat i Hannover så hade man snabbt frågat: Var är Schröder? Förmodligen hade det hänt honom samma sak som Göran Persson. Den svenske ministerpresidenten skymfas i radio och TV för att hans regering över flera dagar inte gjorde någonting.

Man citerar också kanslern som talar om ”solidaritet utifrån ett gemensamt ansvar”. Mediebilden var lika positiv i andra tidningar och därmed hade inom mycket kort tid en positiv opinionsspiral kommit igång. Till skillnad från flera andra drabbade länder som till exempel Norge, Sverige och Finland²⁰, uppstod i Tyskland aldrig någon våg av kritik. Ingen av de undersökta tyska tidningarna har några mera allvarliga invändningar mot krishanteringens och de kritiska synpunkter som ändå fanns, t.ex. för och emot det globala engagemanget, tog ut varandra och blev aldrig en stor sak. Enstaka kritiska röster från berörda medborgare verkar inte ha fått något större genomslag. Nämnas kan intressanta och livliga diskussioner på ett Internetforum, modererat av Tysklands främsta TV-nyhetsredaktion: Die Tagesschau.²¹ De fåtaliga kritiska inläggen bemöts med en mängd svar som försvarar den tyska regeringen. Ett explicit och utförligt kritiskt inlägg får ovanligt nog inget svar alls.²² Den dominerande inställningen på sidan är att man bör bortse från att skylla på regeringen, inte ägna sig åt partipolitiska gräl utan agera altruistiskt. Stor betydelse för denna tydliga ganska allmänna inställning hade med all säkerhet de dagligen arrangerade presskonferenserna, alltid på samma tid, närmast ritualiserade.

”Mannen som kommer med de dåliga nyheterna”

En person med nyckelroll var här Klaus Scharioth, en ”Krisenmanager”, tidigare knappast känd hos den breda allmänheten men som nu fick uppgiften att dagligen vid lunchtid hålla i presskonferensen, vilket bedömdes som en mycket ovanlig åtgärd. Scharioth som ledde krisstaben var då statssekreterare i utrikesministeriet. Han torde också ha varit den som skapade störst förtroende för krisledningarnas agerande. Presskonferenserna sändes live av flera TV-sändare.²³ Senast vid kvällens nyhetssändningar som sammanfattade informationen hade han så nått ut till en

20 Eide, Elisabeth. “Tsunamien, menneskene og mediene”, i: *Norsk Medietidsskrift* 1 (2005): 48–61; Ullamaja Kivikuru. “Tsunami Communication in Finland. Revealing Tensions in the Sender–Receiver Relationship”, i: *European Journal of Communication* Vol. 21/4 (2006): 499–520; Christina Grandien, Lars Nord och Jesper Strömbäck, *Efter flodvågskatastrofen. Svenska folkets åsikter om och förtroende för myndigheter, medier och politiker*. (KBM:s temaserie 2005:4).

21 forum.tagesschau.de/forumdisplay.php?f=90&pp=20&sort=lastpost&order=desc-&daysprune=-1

22 forum.tagesschau.de/showthread.php?t=8066

23 Det har inte varit möjligt att få bandupptagningar av presskonferenserna.

mångmiljonpublik. Scharioth verkar ha förkroppsligat samtliga dygder som medierna begärde av en krisledare. Här följer några citat om hans uppträdanden:

Under rubriken ”Mannen som kommer med de dåliga nyheterna” skriver *Hamburger Abendblatt* 3/1 2005:

Den 58-årige topp tjänstemannen har den delikata uppgiften att förbereda åhörarna på det ofattbara: att möjligen endast få av de saknade kunde ha överlevt katastrofen. Den silverhårige diplomaten gör detta i välvalda ord, utan varje form av effektsökeri, men också utan skönmålanden. Sakligt precis rapporterar han också regeringens hjälpåtgärder som dagligen, under utrikesminister Joschka Fischers ledning, justeras på nytt i krisstaben.²⁴

Die Zeit skriver:

Man känner regelrätt tacksamhet när den okarismatiska 58-årige statstjänstemannen uppträder i rutan. Detta har säker att göra med den professionalitet som Scharioth utstrålar. Han väjer inte för någon fråga och erkänner fel och misstag utan att svamla. Och han leker inte med människornas känslor, inte ens för en god sak. Man börjar automatiskt leta efter gammaldags ord – någonting med empati (*Herzensbildung*) eller taktkänsla – om man vill beskriva den sakliga stil vid hans framträdanden. Hemligheten med Scharioths förvånansvärda popularitet är kanske att han utstrålar en känsla för den sårbarhet som vi har erfarit genom tsunamin. Den välgörande nyktra men samtidigt skakade Scharioth är vår sårbarhets aktuella ansikte.²⁵

En ledarartikel i *Süddeutsche Zeitung* (SZ) den 4 januari reflekterar över varför det var just Scharioth som fick uppdraget och att inte utrikesminister Joschka Fischer uppträdde som budbärare. Det ena skälet, menar skribenten kunde vara att Fischer har en ”osviktig instinkt” för att ett alltför frekvent uppträdande i medierna kunde framkalla beskyllningen att han ville använda krisen för att öka sitt politiska kapital. Det andra skälet skulle kunna vara, menar man, att Scharioths sakliga framträdanden förstärkte intrycket att regeringen reagerade effektivt på katastrofen.

SZ skriver vidare:

Statssekreteraren lyckas att förmedla skräckssiffrorna utan hysteri men samtidigt, genom sin förståelse för de anhöriga, att inte framstå som kall byråkrat. Samtidigt talar han med lugnet av den som är förvissad om det rätta i det nedlagda arbetet. Beskyllningar om bristande omsorg om tyska medborgare tillbakavisade Scharioth lika suveränt som den motsatta kritiken, att regeringen endast brydde sig om tyska turister och inte om de inhemska offren.

Det är intressant att sammanfatta Scharioths agerande i termer av de drag som hos journalisterna framstår som dygder:

24 www.abendblatt.de/daten/2005/01/03/382719.html?prx=1. Samtliga tyska citat översatta av författaren.

25 www.zeit.de/2005/03/Titel_2fSchicksal_03

- okarismatisk
- saklig
- inget effektsökeri
- inga skönmålningar
- väjer inte för någon fråga
- erkänner fel och misstag utan att svamla
- leker inte med människornas känslor
- empati (Herzensbildung)
- taktkänsla
- känsla för sårbarhet
- utan hysteri
- förståelse för de anhöriga
- ingen kall byråkrat
- lugn förvissning om det rätta i arbetet
- suverän

Den bild som framträder är den av en medkännande men professionell ledare, känslig men inte känslös, lugn men inte kall, trygg men inte utan självkritik. Intressant ur retorisk synvinkel är givetvis beteckningarna ”okarismatisk”, ”leker inte med människors känslor”, ”inget effektsökeri”. Doxan när det gäller politikerspråket i Tyskland verkar kunna sammanfattas med begreppet ”o-retoriskt”. Troligen med Hitlers demagogi i minnet värjer man sig mot det som känns som tomma ord och fraser samt ett alltför slipat framträdande och tendenser till populism. Därmed var valet av Scharioth som talesperson, med sin betonad sakliga framtoning, i denna första fas av chock och sorg uppenbarligen mycket adekvat.

För att gå tillbaka till tanken om det ”demonstrativa”, i situationen utgör givetvis inte Scharioths presskonferenser några ceremoniella tal, men hans uppträdande motsvarar de förväntningar som finns i en epideiktisk situation som kräver att talaren uttrycker medkänsla och förtröstan, i det här fallet förtröstan på att allt som kan göras från ledningens sida också görs. Därutöver uttrycker han grundläggande mänskliga känslor som empati, taktkänsla, känsla för det sårbara i situationen och gör detta ”utan hysteri”. Scharioths agerande uppfyller de grundläggande krav som ställs på en talare: förmedling av saklig information, hänsyn till mottagarnas känslor och en trovärdig karaktär. Just Scharioths ethos framstår som grundmurat tryggt, i termer av de klassiska ethoskategorierna *phronesis*, *arete* och *eunoia*. Han visar handlingsklohet (*phronesis*) genom välavvägda svar på journalisternas frågor där han uppenbarligen lyckas tillfredsställa mediernas krav på heltäckande information utan överdrifter och med beredskap att medge svagheter (utan att ge medierna chans till ”avslöjanden”). Han förkroppsligar för situationen lämpliga ”dygder” (*arete*) som ansvarsfullhet, pålitlighet, ärlighet, ödmjukhet och respekt för människors känslor. Och han uttrycker välvilja (*eunoia*) genom att uppenbarligen bemöda sig om att ge uttömmande svar och visa en medkännande attityd. Därtill

kommer att hans primära ethos, som bygger på en visserligen anonym men seriös diplomatkarriär, är stabilt och stärks under processens gång.

Det kan vara av intresse att belysa Scharioths bakgrund som ger en vink om vad som gjorde honom lämpad som talesman. Enligt *Hamburger Abendblatt* (3/1 2005) hade han varit diplomat sedan 1976, efter ett studium på nio år vid både europeiska och amerikanska universitet, omfattande juridik, statskunskap, psykologi och sociologi. Detta byggdes på med ett studium av internationella relationer, folkrätt, och internationell ekonomi vid bl.a. Fletcher School of Law and Diplomacy och Harvard-universitetet och dess John F. Kennedy School of Government, vars mål, enligt institutets uppgift, är ”preparing leaders for democratic societies and contributing to the solution of public problems”.²⁶ Han har examina upp till Doctor of Philosophy (1978), samtliga från Fletcher School.²⁷ Scharioth torde därmed ha haft samtliga utbildningsmässiga förutsättningar (även retorisk skolning, med tanke på de omfattande studierna i USA) för att forma sin roll som kriskommunikatör, inklusive den retoriskt bildades känsla för situationens krav, vilket i det här fallet bl.a. innebar just avsaknaden av ”retorik”. Genom Scharioths dagliga framträdanden behöll krisledningen det primära tolkningsföreträdet och bromsade mediernas eventuella ifrågasättanden.

Gerhard Schröders nyårstal

Den 31 december 2004 håller kansler Schröder sitt nyårstal som nästan helt ägnas åt katastrofen och är präglad av sorg. Talet är epideiktisk i klassisk mening, med återkommande gemenskapsskapande teman och högtidligt språk, fast blandat med saklig information. Han börjar med att understryka det delade lidandet:

Bilderna från den ofattbara fasan som vi ser dagligen säger oss: Det som är långt borta är oss nära. Offrena är människor från en annan del av jorden – och offren är också tyskar, våra egna landsmän. I det gemensamma lidandet känner vi denna vår gemensamma världs odelbarhet. /.../ Vårt gemensamma svar måste vara ett svar från denna enda värld. Politiska läger är inte viktiga nu, inte heller religiösa eller ideologiska skillnader. Det handlar om solidaritet utifrån ett gemensamt ansvar./.../ Globalisering angår oss alla. Det är en lärdom som vi inte får glömma.

I och med detta etablerar han en identifikation mellan tyskar som offer och de globalt drabbade. Nyckelordet är ”gemensamt”, och motsvarar således epideiktikens huvudkrav. Han fortsätter med att sammanfatta vilka åtgärder som har vidtagits, framhäver att han själv hade inhämtat information via krisstaben och vilka ytterligare planer man hade för hjälparbetet. Han tackar krisstaben och hjälparbetarna och annonserar att han kommer att diskutera internationella insatser för de drabbade länderna, bl.a. skuldavskrivningar. Efter denna sakliga information övergår han till en mera personlig och resonerande ton: ”Allt detta är visst nödvändigt och ofta

26 www.ksg.harvard.edu/

27 de.wikipedia.org/wiki/Klaus_Scharioth

svårt att genomföra. Men får detta vara allt? Är det inte så att vi i så fall delegerar ansvaret till en internationell nivå och därmed skjuter det ifrån oss?” Varpå han framför förslaget om partnerskap med de drabbade länderna, regionerna, byarna och ända ner till skolnivå. Förslaget är formulerat som en gemensam vision om en bättre värld: ”Detta skulle visa att vi vill gå mycket längre än till de visserligen väsentliga donationerna. Att vi uppfattar ansvarstaganden som något varaktigt”. Han tackar tyskarna för den dittills visade generositeten och anknyter återigen till det tyska folkets speciella delade erfarenhet: ”Just vi tyskar vet vad solidaritet kan åstadkomma. Vi har lärt oss att stå enade i svåra tider och vi står andra bi, när de är beroende av vårt stöd. Vi blundar just inte inför andras lidanden. Och inte stänger vi våra hjärtan heller. Därför vill jag tacka er alla mycket hjärtligt.” Tyskarnas kris- och katastroferfarenhet blir därmed ett huvudtopos i talet. Mot slutet flikar han in ett kort och något malplacerat beröm av regeringens framgångsrika ”reformpolitik” under det gångna året, för att landa i att denna ”reformkurs” gör Tyskland stark för att möta både inre och yttre svårigheter. De avslutande orden är återigen en bekräftelse av gemensamma värden: ”Just vid detta årsskifte kan man återigen märka att vi tyskar mäktar med solidaritet både inåt och utåt. Vi kan möta det nya året med tillförsikt. Och vara tacksamma för att vi får leva i en av jordens mest fredliga och stabila regioner”.²⁸

Talet är välformulerat men utan att gå till elokventa överdrifter. Det balanserar mellan en lugnande saklighet och ett återhållet pathos och motsvarar epideiktikens krav på ett högstämt stilläge som höjer sig över vardagen men utan att bli alltför känslösamt.

Presskonferens den 5 januari

Kansler Gerhard Schröder, utrikesminister Joschka Fischer och biståndsminister Heidemarie Wieczorek-Zeul gav den 5 januari 2005, alltså tio dagar efter katastrofen, en gemensam presskonferens som ett slags resumé av händelserna och hjälpin-satserna.²⁹ Även denna konferens verkar ha varit väl genomtänkt – medierna tecknar en mycket positiv bild av regeringens agerande. Enligt *Der Spiegel*, *Die Zeit* samt *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (FAZ) samma datum hade Schröder och Fischer från första dagen gjort ”nästan allting rätt” som krishanterare, ja enligt *Der Spiegel* gick de till och med längre än så och ”setzten Akzente”, d.v.s. blev modellbildande för lyckad krishantering.³⁰ Vad var då ”rätt” enligt tidningarna vars kommentarer kan sägas spegla tysk doxa? Vilka handlingar, förslag och uttalanden drog man fram som motsvarade medborgarnas behov i just denna aktuella situation? Om vi återigen skulle testa hypotesen att det här rörde sig om en epideiktisk situation, så kan vi se

28 www.derhistoriker.de/deutsch/10+Neujahrsansprache_des_BK_Schroeder_31-12-2004.pdf

29 Referat på <http://archiv.bundesregierung.de/bpaexport/artikel/25/769625/multi.htm>. En videoupptagning har inte gått att få fram.

30 www.spiegel.de/politik/deutschland/0,1518,335614,00.html,
<http://www.zeit.de/2005/02/verantwortung>;
<http://www.faz.net/s/Rub28FC768942F34C5B8297CC6E16FFC8B4/Doc~E041A98CD3E8E4D0E8B8FA8CFFF6BC8F9~ATpl~Ecommon~Scontent.html>

det som ett läge där det i huvudsak gällde att stärka den nationella gemenskapen, att bekräfta rådande auktoritetsstrukturer, det vill säga behålla definitionsauktoriteten och visa starkt ledarskap, att skapa identitet, bekräfta gemensamma värderingar, förhindra entropi.

Man kan här skilja mellan å ena sidan *retoriska uttalanden*, där man verbalt försöker möta situationens krav, och, å den andra, *retoriska handlingar*, d.v.s. praktiska ageranden som har retoriskt persuasiva kvalitéer och som gick utöver det som hör till den rena krishantering. Att även icke-diskursivt agerande kan ha persuasiv kraft har hittills, mig veterligen, inte blivit teoretiserat i någon större utsträckning. Jag ansluter här till Sonja K. Foss' definition av retorik som kommunikation genom symboler, där även handlingar kan vara symboliska. En handling kan räknas som retorisk när den kommunicerar en idé eller ett budskap. Foss anför som exemplet den handling som USA utför när ett hangarfartyg förflyttas till Nordkoreas kust för att varna landets regering och få den att stoppa utvecklingen av kärnvapen. Detta är en medveten retorisk handling, men Foss menar även att en icke-intentionell handling kan ses som symbolisk när den tolkas som ett retoriskt budskap: "Any action, whether intended to communicate or not, can be taken as symbolic by those who experience or encounter those actions".³¹ Det rör alltså inte enbart intentionella icke-diskursiva yttringar, som t.ex. demonstrationer, utan också handlingar som inte behöver vara intentionellt retoriska, men tolkas som sådana, som t.ex. rivning- en av ett ungdomshus eller en politikers fysiska närvaro på en katastrofplats.

Här följer några retoriska handlingar från den tyska regeringens sida som explicit av tidningarna uppfattades som starkt symbolladdade:

- Både Schröder och Fischer avbröt sina semestrar, vilket betonas i uppskattande ordalag flera gånger i tidningarnas rapportering. Kanslern flög från hemmet i Hannover till Berlin, vilket inte hade varit nödvändigt, men hade symbolvärde. Han avstod även från ett sedan länge planerat besök vid nyårskonserterna i Wien. Intrycket blev att de gjorde en uppoffring och satte sin egen bekvämlighet i bakgrunden.

- En krisstab organiserades med utrikesministern i spetsen. Hans personliga medverkan hade inte varit nödvändig, men framställdes som ett viktigt ansvarstagande. En minnesakt planerades till den 20 januari. Detta kan anses som självklarheter, men de visade uppenbart handlingskraft, förmedlade trygghet och en känsla av kontroll – så långt det var möjligt.

- Den pågående valkampanjen ställdes likaså i bakgrunden, Schröder avbokade ett framträdande veckan efter katastrofen. Han skulle återuppta valkampanjen senare, men just nu hade flodhjälpen första prioritet. Varje medborgare vet att valkampanjer är något av det viktigaste för en politiker, där det ska bedrivas ensidig och egoistisk partipolitik. Valkampanjer är därmed inte nödvändigtvis bra för en politikers ethos och att avstå stärker givetvis trovärdigheten i en krissituation, även om det bara handlar om ett och annat tillfälle.

- Regeringen avsatte 500 milj. € för kort- och långfristiga projekt ("minst tre, högst fem år"). Schröder betonade att det, med tanke på den höga summan, här inte

31 Sonja K. Foss, *Rhetorical Criticism. Exploration and Practice* (Long Grove, Illinois: Waveland Press, 2004).

rörde sig om att tävla och stå högt på listan av givarländer: ”Vi har inga ambitioner när det gäller placeringen” (FAZ). Pengarna hade skakats fram snabbt i samarbete med finansministern: ”Vi kunde utgå ifrån att ingen i kabinettet skulle resa invändningar”. På presskonferensen motiverade Schröder detta kort med att det hade att göra med ”angemessene Notwendigkeit”, d.v.s. att det motsvarade nödläget. Samt att budgeten skulle klara utgifterna både nu och årtal framöver. Detta med adress mot en oppositionspolitikern som hade kallat detta löfte för oseriöst och ofinansierat (FAZ). Bidragen skulle anpassas till vad som kunde ”absorberas” av projekten i de berörda länderna. Tyska befolkningen skulle ju inte vilja att pengar bara överfördes utan att de knöts till konkreta projekt. Han nämner tre områden: dricksvattenförsörjningen, hälsovård, utbildning. Och så ville man förhindra att barn som hade förlorat sina föräldrar skulle hamna i ”dubiösa” händer. Här lyckas man tillgodose både ethos, logos och pathos: ethos – genom kompetent samarbete mellan departementen och handlingskraft; logos, eller plånboken, genom försäkran att pengarna skulle delas ut med urskiljning och komma projekt tillgodo vars nödvändighet vem som helst kan inse; pathos – genom att påpeka speciellt omsorgen om barnen.

- Under vecka 1 skulle Fischer flyga till regionen, (det var alltså ganska sent).
- Schröder skulle, tillsammans med förbundsresident Horst Köhler, delta vid en ekumenisk minnesgudstjänst i Berlins domkyrka.

En tidigare symbolhandling var Schröders uppmaning till kommunerna att agera fadder för kommuner i de drabbade länderna. Fadderskapet skulle ske via etablerade hjälporganisationer. Här visade Schröder politisk fantasi i och med att han involverade kommunerna i en mycket konkret solidaritetsaktion som skapade identifikation med katastroffoffren. Privata gåvoaktioner kom ju igång omedelbart. Att organisera dessa insamlingar kollektivt och lokalt, via t.ex. välgörenhetskonsert och fotbollsmatcher skapar gemenskap och stärker den nationella identiteten, vilket givetvis i positiv mening faller tillbaka på ledningen.

Så långt till (symbol-)handlingarna. Rent diskursivt hände följande under presskonferensen:

- Schröder lovordar tyskarnas stora beredskap att ge pengar, ”som man kan vara stolt över”. Der Spiegel menar att han här kostar på sig ett pathos som annars snarare är främmande för honom: ”man kan säga: hela den tyska nationen solidariserar sig med människorna i regionen. Det som befolkningen åstadkommer är, som jag ser det, enastående i hela världen”. Schröder berömmar både myndigheter, departement och hjälporganisationer i de berörda områdena. Här iakttar Schröder återigen en av epideiktikens främsta funktioner: att lovorda de inblandade.

- Han antyder, men säger inte explicit, att även han har bidragit med pengar, som för övrigt samtliga medlemmar i kabinettet. Hur mycket får man inte veta, men därmed poängterar han det individuella ansvaret som han/de tar liksom många tyskar hade gjort. Politikerna inordnar sig i gemenskapen.

- Han appellerar till försäkringsbolagen att ”inte gömma sig bakom byråkratiska hinder”, att försäkringskassan snabbt skulle överta kostnaderna. Han aviserar en

extra fond, som han målande kallar för ”brandkårsfond” för de människor som antingen inte hade försäkring eller inte kunde få ut sina anspråk inom rimlig tid. Fonden är på 3 milj €, för ”snabb, byråkratisk hjälp”. Detta relateras explicit till erfarenheterna från den stora tågolyckan vid Enschede 1998. Därmed förebyggs alla anklagelser om byråkratisk stelbenthet.

• Joschka Fischer, utrikesminister och tillika vicekansler som är ansvarig för både kristabben och den humanitära direkthjälpen ber om förstäelse ifall det i enskilda fall skulle uppstå problem. Man hade i olika avseenden kunnat agera bättre, men det var ju första gången att regeringen konfronterades med en katastrof av denna storleksordning. Fischer försvarar även polisens vägran att offentliggöra listor över saknade. Han betonar att man hade mobiliserat allt som gick att mobilisera. I övrigt skulle man senare göra en utredning. Han hade ringt både Colin Powell och Kofi Annan och underrättat dem om den tyska hjälpinsatsen, men inte nämnt summan (USA erbjöd 150 milj € i bidrag) Detta måste ses som ett försök att undgå att bli syndabock, att föregripa (refutatio) de invändningar som redan hade kommit om oprofessionellt hanterande av situationen.

• Fischer betonar också vikten av hjälp speciellt till Aceh-provinsen, men också till andra muslimska länder. Att västerländska, kristna soldater skulle sättas in där kallar han för ett bevis på hjälpberedskap och det kunde inte vara tal om en ”kulturernas kamp” (FAZ). Även Schröder tar upp detta tema: ”Jag tänker mig att det genom denna enorma hjälpberedskap från både Amerikas och Europas håll, blir tydligt att vi vill allt annat än en kulturernas kamp, utan att vi utkämpar en kamp för kultur och för en hjälpsamhetens kultur”.

• Schröder hade ringt oppositionsledare Angela Merkel omgående när katastrofen var ett faktum. Han säger att han inte har minsta anledning att klaga på oppositionens hantering av frågan utan att de hade förstått att politiska kontroverser fick stå tillbaka nu. Genom att lovorda oppositionsledningen två gånger ger han tydliga signaler till vissa andra oppositionspolitiker som snabbt hade utnyttjat flodvågs-hjälpen till att kritisera regeringen. Samtidigt föregrips kritiken som syftar till att utnyttja situationen i partipolitiskt avseende.

Der Spiegel kommenterar att både Schröder och Fischer övar sig i ödmjukhet ”Keine lauten Töne scheint die Devise zu sein” (inga överord, verkar vara devisen) och framför allt inga illvilliga insinuationer. Schröder säger att han har ett önskemål: ”Det handlar här inte om frågan: vem hjälper först utan vem hjälper bäst och mest långfristig.” Varvid han föregriper eller bemöter kritik om sent agerande.

Att göra det självklara och få beröm för det är som en liten lottovinst för en regering– skriver *Die Zeit*. Vad var det då sammanfattningsvis som av tidningarna uppfattades som det självklara?

- att ta ledningen, visa handlingskraft;
- visa engagemang , visa upp sig, visa ett visst pathos, men utan att ta till övertoner;

- förmedla en känsla av trygghet och kontroll;
- visa ödmjukhet – inte slå sig för bröstet, att be om ursäkt för eventuella brister i hanteringen;
- visa tacksamhet och uppskattning;
- skapa gemenskap;
- agera byråkratiskt.

Sedan kan man tydligt se hur flera av symbolhandlingarna innebär ett *refutatio*, ett föregripande av förväntade invändningar. Skepsis gentemot politikerna är lika stor i Tyskland som i andra länder. Politiker befinner sig enligt denna del av doxan långt bort från medborgarna, lever i sin egen värld, tänker partipolitiskt/egoistiskt, agerar byråkratiskt etc. Fischer/Schröder bemötte dessa förväntade invändningar på åtminstone tre punkter:

- ingen partipolitik (fastän just denna visade samarbetsvilja samt hela hanteringen naturligtvis stärkte socialdemokraternas position temporärt).
- ingen byråkrati (hur det tedde sig rent faktiskt blev en annan fråga som dock just i detta skede inte hade betydelse).
- personligt engagemang (att avbryta semestrar även om det inte är direkt nödvändigt; att diskret påpeka att politikerna också skänkte pengar är givetvis ett klokt drag som dock inte förpliktar; en empatisk attityd kostar inget men ger mycket tillit).

Några avslutande funderingar

När en katastrof inträffar eller när en krissituation utvecklas uppstår en känsla av allmän osäkerhet. De drabbade på plats behöver givetvis hjälp så fort som möjligt, och anhöriga behöver information och råd. Men även när det gäller befolkningen i stort kan man utgå ifrån att de flesta vill veta så mycket som möjligt, för att mentalt kunna bearbeta situationen. Informationsbehovet tillgodoses för det mesta, om än i filtrerad form, av medierna, men det man kräver av ledarna är att de har grepp om läget, att de har sett till att få all den information som finns.

Centrala behov hos medborgarna i krissituationer är självklart att få en förklaring till varför detta hände, att få en chans att förstå orsakssammanhanget. Människan har ett grundläggande behov av att vilja förstå, man står inte ut med obegripligheter. Man står inte ut med att inte kunna förstå.³² Men viktigt är också att få veta vem som orsakade problemen eller vem som är ansvarig. Och det finns ett annat behov som hänger ihop med ansvarsutkrävanden och som inte bör underskattas, nämligen människans behov av syndabockar. Just när allting är osäkert förfaller

32 Britt-Marie Drott-Sjöberg, "Upplevelser och kommunikation i sociala skeenden i relation till risk och hot"; i: R. Lidskog, S. A. Nohrstedt and L.-E. Warg (red.), *Risker, kommunikation och medier* (Stockholm: Studentlitteratur, 2000): 106.

man gärna i ett svartvitt tänkande, sorterar aktörerna i hjältar och bovar, offer och syndabockar, ofta understödd av mediedramaturgin. Detta är en välkänd faktor för propagandister. Genom att utse syndabockar stärks den egna identiteten, man har någon att skylla på, någon är ansvarig. Begreppet syndabock är intressant här, för det syftar inte på en eventuellt reellt skyldig, utan på en ersättare, en ”istället för”-skyldig. I tsunamifallet fanns det inledningsvis inga ”skyldiga”. Det rörde sig om en naturkatastrof där visserligen bättre varningssystem hade kunnat förhindra mycket, men som man inte kunde skylla på sittande regeringar eller andra identifierbara aktörer. Däremot gick det att urskilja ansvariga för kaoset efter katastrofen, direkt eller indirekt.

I hemländerna rådde efter katastrofen en starkt emotionellt laddad stämning av skräck, förfäran och rådlöshet. I en sådan situation kan ett olämpligt ord, en opassande gest eller till och med ett störande ansiktsuttryck få enorm symbolisk betydelse. Å andra sidan kan ett självklart lämpligt agerande, om det sker omgående och tydligt, få ett starkt positivt symbolvärde. Det är givetvis en fråga om *decorum*, om att hitta det för situationen lämpliga. Decorum i en situation där många individer är drabbade, sörjande och rådlösa är givetvis medkänsla, att visa sig ”med-drabbad” å ena sidan och visa handlingskraft å den andra.

Den slutsats man kan dra av det tyska exemplet är att en lyckad kriskommunikation inte bara har att ta hänsyn till medborgarnas informationsbehov utan ofta också bör fånga upp känslor av otrygghet och rädsla för sönnerfall samt svara mot mera övergripande förväntningar på en trygg, informerad och empatisk krisledning. Det rör sig här inte om epideiktik i ceremoniell mening men väl om ett gemenskapsskapande agerande präglad av altruism och andra dygder som situationen kräver. Problemet är givetvis att varje krissituation har sina specifika krav och att frågan om kairos inte blir mindre komplicerad av att akuta krissituationer oftast är kaotiska och erbjuder mycket knappa tidsmarginaler. I det tyska fallet underlättades den kommunikativa krishantering av att det operativa systemet fungerade smidigt. Men därutöver lyckades de centrala aktörerna uppenbarligen att hitta den rätta tonen och göra rätt sak vid rätt tidpunkt. Det rörde sig visserligen i princip om relativt självklara handlingar, men som i fallet Schröder/Fischer visade på uppenbar politisk sensibilitet. Till och med den högerorienterade tidningen FAZ skrev en vecka senare uppskattande: ”Der Kanzler und der Aussenminister haben nicht mehr getan, als Anstand, Würde und Mitgefühl verlangten, doch das genügt.” (Kanslern och utrikesministern gjorde inte mer än vad som krävdes med tanke på anständighet, värdighet och medkänsla, men det är tillräckligt).³³

Anständighet, medkänsla och värdighet är viktiga begrepp för att ringa in de dygder som bör gälla generellt vid tragiska händelser. Som tidstypisk/kulturellt bunden dygd kan man också nämna solidaritet, ett begrepp som Schröder använder upprepade gånger, syftande på hjälpsamhet när det gäller andra än tyska drabbade. Dessa dygder avser en strävan efter global sammanhållning och globalt ansvarstagande. Scharioth avvisar uttryckligen mediernas förebräelser om att man bara hjälper tyska medborgare. Schröder och Fischer uppmanar till att använda fyr-

33 www.zeit.de/2005/02/verantwortung

verkeripengarna istället till internationell hjälp, och kanske mest intressant: Fischers och Schröders uttalanden om vikten av hjälp till muslimska länder. Att västerländska, kristna soldater skulle sättas in där kallades för ett bevis på hjälpberedskap och framför allt att det inte kunde vara tal om en ”kulturernas kamp” utan att det handlar om en kamp om kulturella värden. Därmed anspelar de på debatten kring Samuel Phillips Huntingtons bok *Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* vars västcentrerade, konservativa världsbild Fischer hade kritiserat sedan länge.³⁴ Man kan tolka betoningen av att man för en kamp för kultur som en etablering av gemensamma värden, ett försök att anknyta till den tyska klassiska självförståelsen som en kulturell och humanistisk nation.

Det som emellertid torde ha uppfattas som mest epideiktiskt effektivt och sammanhållande var Schröders anspelningar på det gemensamma historiska förflutna där han påminner tyskarna om befolkningens erfarenheter och tradition av solidariskt agerande. Han nämner intressant nog inga konkreta situationer, men låter de äldre i befolkningen associera till återuppbyggnaden efter kriget, med tyskarnas gemensamma ansträngningar och Marshallplanen som hjälp utifrån. De yngre påminns förmodligen om den inhemska flodkatastrofen vid Elbe 2002 där den inre solidariteten och ömsesidiga hjälpen, med stora personliga uppoffringar, skapade en påfallande nationell sammanhållning och utgjorde ett lyft för den nationella självkänslan. Detta har även en klangbotten i tyskarnas ständigt pågående arbete med att etablera en ny nationell identitet efter Hitlertidens och sammanbrottets identitetskris. För att gå tillbaka till en av Michéle Condits påtalade processer i en epideiktisk situation: ”the community renews its conception of itself and of what is good.”³⁵ – understödd av Scharioths och andras till synes ”o-retoriska” retorik.

34 Se: www.documentarchiv.de/brd/2001/rede_fischer_1011.html

35 Condit, ”The Functions of Epideictic”: 289.

Litteratur:

- Andersen, Øivind. *I retorikkens hage*. Oslo: Universitetsforlaget, 2000.
- Aristoteles. *On rhetoric: a theory of civic discourse*; translated with introduction, notes, and appendices by George A. Kennedy, 2 uppl. New York: Oxford univ. press, 2007.
- Bitzer, Lloyd F. "The Rhetorical Situation", i: Lucaites, Condit, Caudill. *Contemporary Rhetorical Theory: A Reader*. New York: Guilford Press, 2006
- Condit, Celeste Michele. "The Functions of Epideictic: The Boston Massacre Orations as Exemplar", i: *Communication Quarterly*, 33 (1985): 284-299.
- Dow, Bonnie J. "The function of Epideictic and Deliberative Strategies in Presidential Crisis Rhetoric", i: *Western Journal of Speech Communication*, 53 (1989): 294-310.
- Drottz-Sjöberg, Britt-Marie. "Upplevelser och kommunikation i sociala skeenden i relation till risk och hot". I: R. Lidskog, S. A. Nohrstedt and L.-E. Warg (red.), *Risker, kommunikation och medier*. Stockholm: Studentlitteratur, 2000.
- Eide, Elisabeth. "Tsunamien, menneskene og mediene", *Norsk Medietidsskrift* 12,1(2005): 48–61.
- Foss, Sonja K. *Rhetorical Criticism. Exploration and Practice*. Long Grove, Illinois: Waveland Press, 2004.
- Grandien, Christina, Lars Nord och Jesper Strömbäck. *Efter flodvågskatastrofen. Svenska folkets åsikter om och förtroende för myndigheter, medier och politiker*. KBM:s temaserie 2005:4
- Heath, Robert L. "Crisis Response: The Time to Speak", i: Dan P. Millar & Robert L. Heath (red.). *Responding to Crisis. A Rhetorical Approach to Crisis Communication*. Mahwah, N.J, London: Lawrence Erlbaum, 2004
- Jasinski, James. *Sourcebook on rhetoric: key concepts in contemporary rhetorical studies*. Thousand Oaks, California; London: Sage Publications, 2001.
- Johansen, Winni & Finn Frandsen. *Krisekommunikation. Når virksomhedens image og omdømme er truet*. Frederiksberg: Forlaget Samfundslitteratur, 2007.
- Kivikuru, Ullamaja. "Tsunami Communication in Finland. Revealing Tensions in the Sender-Receiver Relationship", i: *European Journal of Communication* Vol. 21/4 (2006): 499–520.
- Kjeldsen, Jens E. "11 septembers visuelle retorik" i: *Rhetorica Scandinavica* 29/30 (2004): 50-69.
- Perelman, Chaim & Lucy Olbrechts-Tyteca. *The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation*. London: University of Notre Dame Press, 1971.
- Rosengren, Mats. *Doxologi. En essä om kunskap*. Åstorp: Retorikförlaget 2008.
- Sverige och tsunamin. Katastrofkommissionens rapport*. SOU 2005:104
- Vatz, Richard E. "The Myth of the Rhetorical Situation", i: *Philosophy and Rhetoric*, vol 6 (1973).